

ТОВАРИСТВО ОПІКИ НАД УКРАЇНСЬКИМИ ЕМІГРАНТАМИ В ГАЛИЧИНІ У 20-30-і РОКИ ХХ ст.

Еміграційний рух – це важливий фактор, що впливав на суспільний розвиток західноукраїнських земель, які в період між двома світовими війнами залишило понад 300 тис. українців [32, с.84-85]. Історики приділили чимало уваги дослідженню соціально-економічних, політичних, демографічних, інших причин і наслідків цього складного й багатоаспектного явища. Проте менш з'ясованою залишається така проблема, як спроба регулювання й надання цілеспрямованого характеру переселенському руху, який загалом розгортався стихійно.

Саме для діяльності у цьому напрямі й було створене Товариство опіки над українськими емігрантами (ТОНУЕ), що існувало в Галичині в 1925-1939 рр. Його роль і значення зростали через штучне стимулювання багатьма польськими організаціями еміграції українського селянства, недостатню увагу даній проблемі з боку українських суспільних інститутів, інші фактори.

У пропонуваній статті ставиться мета з'ясувати ідейну платформу ТОНУЕ, показати тенденції його організаційного розвитку, узагальнити основні напрями та здобутки діяльності. Важливо також визначити характер і місце товариства в загальній структурі національного суспільного життя галицького українства в період міжвоєнних років.

Головними джерелами для вивчення цих процесів стала окрема збірка документів, яка зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ф. 430; два томи одного опису вміщують 81 одиницю зберігання), матеріали часопису "Український емігрант", що видавало товариство, а також періодична преса міжвоєнних років.

Насамперед, вважаємо за погрібне згадати про свого роду "предтечу" ТОНУЕ, якою була створена 28 березня 1907 р. у Львові українська філія австрійського "Товариства ім. Св. Рафаїла". Вона фактично виступала як самостійна організація і ставила за мету "врегулювання шкідливої переселенської стихії". Під проводом відомого церковного діяча Никити Будки її чисельність зросла до 181 члена. Про вплив на еміграційні процеси свідчить полагодження "пораднім бюро" товариства понад 10 тис. особистих справ переселенців [31, с.6]. Важливу роль у цьому відіграв його друкований орган "Емігрант" (Львів, 1909-1914; вийшло 11 чисел), який першим кинув спопуляризоване у масах гасло: "Земляки! Рідної землі не покидайте легкодушно і на все!".

Однак "Товариство ім. Св. Рафаїла" не могло конкурувати з численними польськими емігрантськими синдикатами. Вони ж у зародку приду-

шили діяльність створеного в жовтні 1913 р. “Українського товариства еміграційного”, яке вважало, що тільки національні інституції повинні управляти українським еміграційним рухом.

Ці два товариства дали важливий досвід, а головне – ідеологічне підґрунтя для наступної організаційної діяльності у цій царині. Водночас через відсутність глибоких традицій українство Галичини у першій половині 20-х років так і не спромоглося на реальні кроки у цьому напрямі, хоча активно велася дискусія про необхідність створення відповідної інституції. Справу вирішила зовнішня ініціатива. Висланий канадським урядом для з'ясування відносин серед українців Польщі Володимир Бачинський за зразком “Polskiego towarzystwa emigracyjnego” підготував статут “Товариства опіки над українськими емігрантами”, що був затверджений 24 січня 1925 р. Його мета полягала у вивченні та врегулюванні емігрантських та реемігрантських процесів, підтримці зв'язків з еміграцією, з'ясування інтересів українців перед польським та закордонними урядами. Воно отримало право діяльності на терені усїєї Польщі [1, арк. 1-3] (це речі, одне з перших серед українських інституцій). Від установчих зборів, що відбулися 14 лютого 1925 р. [21], його незмінним президентом (і оловою) був один з найдійовіших галицьких громадських діячів Микола Зячківський. Проте головні важелі керівництва зосереджувалися в руках секретарів, функції яких виконували Zenon Pelenський (1925-1927), Володимир Константинович (1927-1933), далі Андрій Говикович.

Найважчими виявилися перші кроки діяльності. Замість спрямування основних зусиль на вирішення організаційних проблем доводилося долати упередженість української спільноти щодо проблеми еміграції. Проти товариства виступило керівництво найвпливовішої політичної партії - Українське національно-демократичне об'єднання та частина національної преси. В численних виступах його звинувачували у прагненні стимулювати еміграцію й навіть “торгівлю живим товаром” тощо. Причини таких звинувачень крилися у поширених “патріотично-етичних поглядах”, ніби еміграція є “зло”, яке “зменшує національну силу”, а емігранти приречені на денационалізацію, тому становлять “пропащу силу” для свого народу [22: 23, с. 1-3]. Але наростаюча переселенська хвиля примушувала не закривати очі на проблему, а, відмовившись від старих стереотипів, шукати конструктивних шляхів її вирішення.

У перших два роки ТОНУЕ не змогло розгорнути діяльності, бо мало підбивати атаки й доводити потребу існування. Крім того, воно зіштовхнулося з перешкодами формально-правового характеру. Товариство займало специфічне місце в українській суспільній структурі. Фактично це була громадська організація, бо її статут затверджувався на основі відповідних правових актів. Проте для реалізації висунених у ньому

завдань були необхідні дозволи міністерства торгівлі та інших урядових структур.

Поштовх до розвитку дав новий жовтневий 1927 р. еміграційний закон, який підтримував діяльність недержавних установ щодо регулювання переселенського руху. За підтримкою митрополичого ординаріату протягом двох наступних років ТОНУЕ досягло найвишого рівня: зросло з 27 до 170 членів, які працювали у відкритих філіях у Тернополі, Станіславові, Самборі, Чорткові, Городенці, Рогатині, Раві Руській, Луцьку, інших містах. Тоді висувалися широкі проекти охоплення організаційною мережею трьох східногалицьких та Волинського воєводств. Бюджет товариства змінювався від 20 до 49 тис. злотих (зл.). Він в основному формувався за рахунок урядових субсидій, які становили від 20 до 31 тис. зл. [11, арк.1-11; 24, с.1-2; 25, с.1-2; 26, с.1-2].

Головний напрям праці визначався як "емігрантське просвітництво" – інформування переселенців, сезонних емігрантів і широку громадськість про умови виїзду та праці в різних країнах. Також полагоджувалися пов'язані з цим формальності, здійснювалися пошук емігрантів й реемігрантів, надання їм допомоги та ін.

Поступово змінилося ставлення до ТОНУЕ з боку української громадськості. Зростало переконання, що питання еміграції не повинно нехтуватись, а вирішуватися шляхом продуманої політики та об'єднання інтелектуального й організаційного потенціалу. Реалізуючи головну концептуальну засаду: "Жоден емігрант не повинен виїхати без нашого відома", товариство не прагнуло стримати, а тим більше стимулювати переселенський рух. Воно діяло на засаді самооскупності, однак не ставило меркантильні інтереси вище загальнолюдських і національних. Праця ґрунтувалася на морально-етичних засадах. Пропагуючи гасло: "Українці, не кидайте рідної землі!", його діячі розуміли, що не вдасться спинити еміграційні процеси, але можна зменшити пов'язані з ними негативні наслідки.

Таким чином, відповідно до наших узагальнень, протягом свого існування ТОНУЕ полагодило щонайменше 82 тис. справ. Зокрема, згідно з його ж статистикою, 1929-1930 рр. дев'ятьма еміграційними бюро товариства було розглянуто понад 30 тис. прохань-заявок. Отже, за ці два роки загального пожвавлення еміграційного руху вони тією чи іншою мірою спричинилися до вирішення долі 67% українських емігрантів [5, арк.2-3; 7, арк.6-7, 19-20; 26, с.1-2; 28, с.2-4, 29, с.1-2; 30, с.2; 31, с.1-2].

ТОНУЕ мало реальний вплив на державну еміграційну політику. Зокрема, на його вимогу були створені сприятливі умови для виїзду українських сезонних робітників до Німеччини. Лише 1928 р. їх кількість зросла у вісім разів і досягла 3 тис. [22]. З іншого боку, за наполяганням та інформаціями товариства був обмежений виїзд переселенців у Сан-Пауло (Аргентина), де наприкінці 30-х років склались несприятливі умови.

Дружук Б.П. Товариство опіки над українськими емігрантами в Галичині у 20-30-і роки ХХ ст.

Важливим керівництвом для українських переселенців і “лучником” між старим і новим краєм став періодичний орган товариства “Український емігрант” (Львів, 1926-1939). Щороку з’являлося по 8-24 числа журналу накладом від 2 до 3,2 тис. примірників. Крім того, видавалося й поширювалося безліч різноманітної літератури довідково-інформаційного характеру, в якій, як і в часописі, роз’яснювалися зміст діючого законодавства про еміграцію, умови виїзду й праці в різних країнах. Окремо відзначимо книгу “Учіться по-англійськи” (Львів, 1927. – 208 с.), що стала чи не єдиним українськомовним “самоучником” у Польщі для широких верств населення.

У міжвоєнні роки прояви взаємозв’язків на міжнаціональному рівні у вирішенні різних суспільних проблем були рідкісним явищем у Галичині. ТОНУЕ тісно співпрацювало з кількома відповідними польськими та гурейськими організаціями, які, до речі, з 1931 р. розміщувалися в одному “Еміграційному домі” у Львові. Це давало позитивні наслідки, зокрема у проведенні спільних “днів” і “тижнів” емігранта. Представниці трьох національностей плідно співробітничали в жіночій секції “Союзу суспільних організацій опіки над емігрантами”. Нею утримувалися готель і “харчівня”, якими лише 1932 р. скористалося понад 5 тис. емігрантів та нестачаючих [7, арк. 11].

Світова економічна криза зумовила спад еміграційного руху на початку 30-х років. У зв’язку з цим відбулося згорання діяльності ТОНУЕ: на 1932 р. залишилось 65 членів і дві філії. Державні субсидії тоді зменшилися до 16 тис. зл., а далі – до 3-5 тис. [7, арк. 11-12].

За таких обставин ТОНУЕ висунуло проект заснування на комерційно-торговельних засадах “Українського колонізаційного товариства”, реалізація якого коштувала 100 тис. зл. Суть ідеї, яку підтримали й інші українські економічні та політичні інституції, полягала у придбанні концесії на право самостійного вербування емігрантів для переїзду до різних заокеанських країн, передовсім до Аргентини. Передбачалося також скуповування там вільних земель й розміщення на них переселенців. Унаслідок гривалих переговорів вдалося переконати польський уряд у доцільності таких планів, але на початку 1933 р. було припинено вільний виїзд до Аргентини. Спроби налагодити колонізаційну акцію в Бразилію, Парагвай, Болівію, інші країни Південної Америки, куди виїжджали представники товариства для з’ясування умов можливих договорів з їх урядами, також не дали результатів [5, арк. 4-7; 6, арк. 1-2; 7, арк. 9-10, 16-18; 19, арк. 7-19].

На хвилі наступного похваллення еміграційного руху ТОНУЕ переорієнтовує діяльність на допомогу реемігрантам і пошук українських переселенців у чужих краях. Так, 1933 р. з 25 тис. осіб, що повернулися до

Польщі, 1,5 тис. українцям була надана матеріальна підтримка, а також допомога при працевлаштуванні. Через створені тоді у багатьох галицьких містах "агенції" товариства сотні родин знайшли своїх близьких. За підтримки українських установ розгорнуто благодійницьку працю. У відкритому ТОНУЕ "Детинці" певний час перебувало до 500 українських дітей, доки їх батьки розшукувались [7, арк. 14-15, 19, 26].

У 1933-1935 рр. стало поширюватися явище, що отримало назву "емігрантської психози". З цього користали численні "таємні агенти", які самовільно "вербували" селян, а відвергі шахраї обдурювали їх, даючи фальшиві документи й здираючи останні гроші. В боротьбі проти цього лиха ТОНУЕ розповсюджувало в українських селах десятки тисяч "лістівко-пересторог", направляло туди своїх "мужів довір'я" та вживало інших заходів [7, арк. 31-32; 10, арк. 1-2]. Шляхом спростування чуток про фантастичні можливості еміграції було врятовано долі десятків тисяч людей.

ТОНУЕ відіграло важливу роль у розвитку зв'язків Галичини з українцями, що опинилися на чужині. В одному з його звітів стверджувалося, що немає емігрантського осередку в країнах Європи чи Америки, з яким би воно не мало постійного чи періодичного контакту [7, арк. 21]. Найтіснішими вони були з Канадою, де за підтримкою крайового товариства заходами єпископа Н. Будки в січні 1925 р. виникло "Товариство опіки над українськими переселенцями ім. Св. Рафаїла" у Вінніпезі. Воно мало 20 місцевих комітетів та 143 кореспонденти. Існуючу при ньому референтуру в справах старого краю очолював Іван Боберський, потім Костянтин Продан [7, арк. 21; 23, с. 6].

Створене також безпосередньо за ініціативою ТОНУЕ бюро допомоги в Буенос-Айресі (Аргентина) 1933 р. перетворилося на аналогічну з канадською інституцією під назвою "Товариство опіки над українськими емігрантами".

За умов обмеження можливостей українства Галичини щодо міжнародних зносин, ТОНУЕ, за виразом його діячів, відіграло роль свого роду "національного дипломатичного представництва". Вирішуючи питання виїзду та влаштування українських емігрантів, воно входило у безпосередні контакти з польськими консульствами у десятках міст світу, зокрема у Вінніпезі, Буенос-Айресі, Нью-Йорку, Ріо-де-Жанейро, Монреалі, Чикаго, Пітсбурзі, Парижі, Марселі, Києві, Харкові та інших. З іншого боку, товариство мало доступ до їх посольств у Варшаві. Його "мужі довір'я" та "кореспонденти" діяли у Бразилії, Парагваї, Уругваї, Перу, а також Китаї, Туреччині, інших країнах Північної Америки й Азії. Архівні матеріали засвідчують їх систематичне інформування про обставини, які впливають на характер переселенського руху та умови проживання у тій чи іншій країні. Завдяки домовленостям з голландськими, канадськими, американськими

Сивчук Б.П. Товариство опіки над українськими емігрантами в Галичині у 20-30-і роки ХХ ст.

корабельними компаніями переселенці отримували пільгові квитки [2, арк.1-42; 3, арк.1-8; 4, арк.1-3; 5, арк.1-5; 9, арк.1-8; 15, арк.1-136; 16, арк.1-13; 17, арк.1-64; 18, арк.1-40; 19, арк.1-34; 20, арк.1-48]. Усе це сприяло успішному вирішенню тисяч українських справ.

Зносини з європейськими осередками еміграції загалом були слабшими. Тісніші контакти утримувались, в основному, з українськими організаціями у Франції, Литві, Югославії, а також Німеччині, де заходами С.Томашівського та З.Кузелі розгорнуло діяльність “Товариство опіки над українськими сезонними робітниками”.

Таким чином, “Товариство опіки над українськими емігрантами” відіграло важливу реальну роль у регулюванні українського переселенського руху в Галичині в кінці 20-30-х рр. ХХ ст. Воно будувало діяльність на етичних принципах і засадах націоцентризму. Отже, незважаючи на всю складність процесів виїзду та повернення українських емігрантів, намагалося зменшити пов’язані з цим моральні та матеріальні втрати й негативні наслідки. Така праця була необхідною та важливою ще й тому, що завдяки державним субсидіям, “перетягуючи” кошти від ідентичних польських організацій, їх використовували в українських інтересах. ТОНУЕ стало одним із вагомих факторів підтримки зв’язків між українцями, що волею долі були розділені державними кордонами. Факт його виникнення та діяльності становить один з цікавих рядків в історії національних суспільних рухів.

1 Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.430. оп.1, спр.1.

2 Там само. Спр.3.

3 Там само. – Спр.4.

4 Там само. Спр.6.

5 Там само. Спр.8.

6 Там само. Спр.9.

7 Там само. – Спр.10.

8 Там само. – Спр.11.

9 Там само. Спр.12.

10 Там само. Спр.13.

11 Там само. Спр.15.

12 Там само. Спр.17.

13 Там само. Спр.18.

14 Там само. Спр.28.

15 Там само. Спр.29.

16 Там само. Спр.30.

17 Там само. Спр.31.

18 Там само. Спр.32.

19 Там само. – Спр.33.

20 Там само. Спр.34.

21 Діло. 1925. 20 лютого.

22 Там само. 1928. 6 червня.

23 Український емігрант. - 1927. Ч 3.

24. Там само. – 1928. – Ч. 13.
25. Там само. 1929. – Ч 11
26. Там само. 1930. – Ч 1.
27. Там само – 1930. – Ч 21.
- 28 Там само. – 1931. – Ч.10.
29. Там само. – 1934 – Ч.7.
30. Там само. – 1935. – Ч.2.
31. Там само. – 1936. – Ч.2.
32. Зарубіжні українці / С.Ю.Лазебник (кер. авт. кол.), Л.О.Лещенко, Ю.І.Макар та ін. К.: Вил-во "Україна", 1991. – 251 с.

Savchuk B.

ASSOCIATION OF GUARDIANSHIP OVER THE UKRAINIAN EMIGRANTS IN GALICHINA IN 20-30 th OF THE XX th CENTURY

Association of Guardianship over the Ukrainian emigrants played an important role in the regulation of the Ukrainian migration movement in Galichina at the end of the 20-30 th of the XX th century. It acted on the basis of ethnic principles and became an important factor in the supporting of those Ukrainians separated by state borders of that time.

В.Л. Комар

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВОЛИНСЬКОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ В 1935-1938 рр.*

Відомо, що однією з підвалин національної політики Польщі в етнічно-українських землях був так званий регіоналізм, коли при вирішенні українського питання в кожному окремому регіоні Західної України застосовувалися неоднакові методи і тактика і навіть різна політика. В цьому плані Волинь посідала особливе місце. Тут з ініціативи воєводи Г.Юзевського проводився волинський експеримент, санкціонований фактичним главою держави Ю.Пілсудським. Теоретичною базою для нього стали концепції прометеїзму та ідеї польсько-українського порозуміння, що пов'язувалися з традиціями Варшавського договору 1920 р. Методи реалізації національної політики щодо українців у цьому воєводстві були викладені у "Волинській програмі". Відкидаючи етнічну теорію національної асиміляції, Г.Юзевський намагався виховати в українців почуття лояльності до польської держави. Завданням політичної діяльності воєводи була державна асиміляція українців. Г.Юзевський був переконаний, що виконання цієї мети може бути досягнуто на основі так званої

* Закінчення Початок див.: Комар В.Л. Політичний експеримент воєводи Гєнрика Юзєвського на Волині у 1928-1935 рр // Вісник Прикарпатського університету. Історія Вип. III Івано-Франківськ, 2000. - С.98-106.